

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ביצה

פרק ראשון

סוגיה כח: מלאכות יום טוב (5):
מלאכת ברירה ביום טוב

נכתב בסייעתא דשמיא
על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ
ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

מהדורה ראשונה ללא הגהה

סוגיה כח: מלאכות יום טוב (5): מלאכת ברירה ביום טוב

*

רקע

ברירה היא אחת מל"ט אבות מלאכה, ואם ברר בשבת חייב חטאת. נחלקו הראשונים מהי ברירה המותרת בשבת:

רוב הראשונים סוברים, וכך נפסק להלכה, שמותר לברור רק כשמתקיימים שלושה תנאים:

א. בורר אוכל מתוך פסולת.

ב. בורר ביד ולא בכלי [בנפה ובכברה חייב חטאת, בקנון ותמחוי אסור מדרבנן].

ג. בורר לצורך אכילה מידית.

הטור חולק על הדין הראשון, וסובר שבורר את המין הנוח לברירה, אם יותר נוח לברור את האוכל מתוך הפסולת, בורר את האוכל, ואם יותר נוח לברור את הפסולת מתוך האוכל, בורר את הפסולת.

סוגייתנו עוסקת בדין ברירה ביום טוב. יש להשוות את דיני ברירה ביום טוב לדיני ברירה בשבת, ולבחון אם יש דיני ברירה ביום טוב, או שברירת אוכל הותרה לגמרי.

מקורות

א. גמ' יד: "מתני' הבורר קטנית ביום טוב... הא בעפרא הא בגילי"

ב. רקע כללי בדין ברירה בשבת

רמב"ם הל' שבת פ"ח הל' יב-יג

טור סי' שיט, "...והו כמו שומר לפרי"

ג. תוס' ד"ה הבורר

רי"ף ז. באלפס, "מתני' הבורר קטניות ביום טוב... וזוטר בשיעורא"

ר"ן ד"ה מתני' הבורר, גמ' במה

רא"ש סי' כג

רא"ה ד"ה מתני' הבורר קטנית, גמ' תניא רשב"ג, פסולת מרובה

רמב"ם הל' שביתת יום טוב פ"ג הל' טו-יז

ד. עבודת הקדש לרשב"א, בית מועד שער א פרק ה

מגיד משנה הל' שביתת יום טוב פ"ג הט"ו ד"ה וכן הבורר

ה. שו"ע סי' תקי סע' ב ומשנה ברורה [בעיקר: סק"י וביאור הלכה ד"ה אם]

טור אורח חיים סימן שיט

הבורר חייב והני מילי בבורר בנפה וכברה או בורר לאוצר אפי' ביד אבל בידו כדי לאכול מיד מותר הלכך היו לפניו אוכלין עם פסולת שלהם בורר בידו לצורך אותה אכילה ואם בירר יותר אפילו לבו ביום נעשה כבורר לאוצר וחייב בקנון ובתמחוי לא יברור ואם בירר פטור ואם בירר בנפה ובכברה

חייב חטאת וכיצד הוא בורר אם יש טורח בברירת האוכל יותר מברירת הפסולת בורר כדרכו לזרוק הפסולת ואם יש יותר טורח בברירת הפסולת כגון שהוא דק נוטל אוכל ומניח הפסולת וכל זה כשהאוכל מרובה על הפסולת בכמותה ומשכחת באוכל מרובה שאפי' הכי יש טורח יותר בברירת הפסולת כגון שהוא דק כדפרי' אבל אם כמות הפסולת מרובה אסור אפי' לטלטלו שהאוכל בטל ברוב הפסולת ומ"מ לזוים ובטנים שנשתברו ועדיין מעורבין בקליפתן אע"פ שהקליפות מרובות על האוכל לא מיקרי פסולת מרובה על האוכל כיון דאורחיהו בהכי והווי כמו שומר לפרי.

רא"ה ד"ה מתני' הבורר קטנית, גמ' תניא, פסולת מרובה

מתני' הבורר קטנית ביום טוב בית שמאי אומרים בורר אוכל אוכל. פירוש לומר שאינו רשאי ליטול פסולת מתוך האוכל שאין ראוי לטלטלו אלא שיטול האוכל, ושלא יברור הרבה כאחד אלא כדי אכילתו מיד וחוזר בורר יותר אוכל ואוכל. ובית הלל אומרים בורר דרכו בחיקו בקנן ובתמחוי. פירוש תרתי נמי קאמרי דמותר לו ליטול פסולת ושיברור גם כן הרבה כאחד, ובלבד לבו ביום. אבל לא בטבלה ולא בנפה ולא בכברה. שהוא דרך חול ולזמן מרובה. רבן גמליאל אומר אף מדיח ושולה.

[גמ'] תניא רשב"ג אומר מחלוקת בשהאוכל מרובה על הפסולת. דבית שמאי אסרי אף בהא ליטול פסולת אלא שיטלטל האוכל שהוא ראוי לטלטל, ובית הלל סברי דכיון דאוכל מרובה בטל בתוכו ורשאי ליטול ממנו, אבל פסולת מרובה על האוכל הוה לי (כפסולת) [הפסולת] עיקר וכמאן דאיתיה בעיניה ובאפי נפשיה ודברי הכל בורר אוכל ואוכל ואינו מותר לטלטל הפסולת ולא לברור ממנו הרבה כאחת דבורר אוכל טירחא יתירה הוא מסתמא. ואיכא נוסחי דכתיב בהו אבל פסולת מרובה על האוכל דברי הכל בורר אוכל, ולא גרסינן ואוכל והיא עיקר, דלא אמרינן דברי הכל אלא אברירת אוכל.

פסולת מרובה על האוכל מי איכא מאן דשרי. הא ודאי לכולי עלמא אסיר דאיכא תרתי לדיעותא דכיון דפסולת מרובה הוה ליה כמאן דאיתיה בעיניה, ותו דאיכא טירחא יתירה, פשיטא דודאי אסור. לא צריכא דנפיש בטירחא וזוטר בשיעורא. פירוש כגון שהאוכל דק הרבה וטרחו מרובה אם היה בורר אוכל והוא מועט בשיעורו, והפסולת מרובה אלא שהפסולת גסה ואם היה בורר הפסולת היה טירחא מועט, מהו דתימא כיון דזוטר בטירחא דהשתא איכא חדא למעליותא לישתרי, קא משמע לן דכיון דפסולת מרובה כמאן דאיתיה בעיניה הוא ואסיר.

עבודת הקדש, בית מועד שער א פרק ה

(א) [ביצה יד:] הבורר אוכלין ביום טוב לא יברור בנפה ובכברה לפי שזו ברירה גמורה ואסורה אפילו ביום טוב, אבל בורר הוא כדרכו בחיקו בקנן ובתמחוי שאין כאן אפילו בשבת אלא משום שבות וביום טוב לא גזרו משום צורך אוכל נפש, וכשהוא בורר נוטל אוכל ומניח את הפסולת או פסולת ומניח את האוכל, במה דברים אמורים בששניהם שוין בטורח ואפילו היה האוכל מרובה בשיעורו אבל בזמן שהפסולת מרובה בשיעורו או מועט בשיעורו ומרובה בטורחו נוטל את האוכל ומניח את הפסולת. אימתי התירו לברור כשבורר ואוכל או שבורר ומניח לאכול לאלתר, אבל אם בירר והניח לבו ביום הרי זה כבורר לאוצר ובשבת חייב חטאת ולפיכך אפילו ביום טוב אסור. אי זהו לאלתר, כשעור מה שמסב לאותה סעודה בלבד. ובשבת כל שבורר בכלי אפילו בקנן ובתמחוי ואפילו לאכול לאלתר אסור.

היו לפניו שני מיני פירות מעורבין זה עם זה אינו בורר זה מתוך זה ביום טוב בנפה ובכברה שאין משגיחין אפילו ביום טוב בנפה ובכברה, אבל ביד ובקנון ובתמחוי מותר, ובשבת מותר ביד, בקנון ובתמחוי אסור.

הסבר הסוגיה

הבורר קטניות ביום טוב בית שמאי אומרים בורר אוכל ואוכל ובית הלל אומרים בורר כדרכו בחיקו בקנון ובתמחוי אבל לא בטבלא ולא בנפה ולא בכברה. [משנה יד:]

נחלקו בית הלל ובית שמאי כיצד בוררים ביום טוב, בית שמאי סוברים שמותר לברור רק אוכל מתוך פסולת, ובית הלל סוברים שבורר כדרכו, פסולת מתוך אוכל.

ניתן להבין את מחלוקת בית הלל ובית שמאי באחת משתי דרכים:

א. בית שמאי סוברים שיש איסור ברירה ביום טוב, ולכן ברירה ביום טוב זהה לברירה בשבת, בשניהם בוררים רק אוכל מתוך פסולת. בית הלל חולקים, ולדעתם אין ברירה ביום טוב. ברירה לצורך אוכל נפש מותרת ביום טוב, ולכן מותר לברור כדרכו [דרך זו אליבא דרוב הראשונים, שבשבת מותר לברור רק אוכל מתוך פסולת. לשיטת הטור שבורר את המין שיש פחות טרחה בברירתו, אין הבדל בשיטת בית הלל בין ברירה ביום טוב לבין ברירה בשבת].

ב. בית הלל מודים לבית שמאי שיש מלאכת ברירה ביום טוב. הם נחלקו בגדרי ברירה ביום טוב. בית שמאי סוברים שברירה ביום טוב זהה לברירה בשבת, ובית הלל סוברים שגדרי ברירה ביום טוב שונים מברירה בשבת.

ניתן להסביר בשתי דרכים מדוע גדרי ברירה ביום טוב שונים מגדרי ברירה בשבת:

1. ביום טוב הקלה התורה, מפני שמחת יום טוב, לברור כדרכו בצורה הנוחה ללא טרחה.

2. בשבת אסרה התורה "כל מלאכה" ואילו ביום טוב אסרה התורה "כל מלאכת עבודה". בשבת נאסרה מלאכת יצירה, וכל ברירה של פסולת מאוכל מתקנת את האוכל, ומהוה יצירה. ביום טוב לא אסרה תורה מלאכת יצירה אלא רק "מלאכת עבודה", וברירה כדרכה לצורך אוכל נפש, היא מלאכת הנאה המותרת ביום טוב

הנפקא מינות בין שתי ההבנות בשיטת בית הלל הן שני הדינים האחרים שיש במלאכת ברירה בשבת: א. ברירה לאחר זמן. ב. ברירה בכלי. הבורר בשבת לצורך שימוש עתידי [=בורר בסעודה זו לצורך סעודה אחרת], והבורר בנפה ובכברה חייב חטאת, ביום טוב נחלקו הראשונים בדינים אלו. הרשב"א [בית מועד שער ראשון פ"ה] סובר שמותר לברור ביום טוב רק לאלתר, לצורך הסעודה שהוא מיסב בה. כמו כן אומר הרשב"א ש"הבורר אוכלין ביום טוב לא יברור בנפה ובכברה לפי שזו ברירה גמורה ואסורה", משמע שברירה בנפה ובכברה אסורה מהתורה.

הרא"ה [ד"ה מתני' הבורר] חולק על הרשב"א בשני דינים אלו, לדעתו מותר לברור לכל היום, וברירה בנפה ובכברה אסורה מדרבנן מפני "שהוא דרך חול" [המגיד משנה (פ"ג הט"ו) חולק על הרשב"א בפירושו].

הרשב"א סובר שיש ביום טוב מלאכת ברירה, ולכן הבורר לאחר זמן והבורר בנפה ובכברה לוקה מהתורה, הרא"ה סובר שאין מלאכת ברירה ביום טוב, ולכן מותר לברור לאחר זמן, ולכן מותר מהתורה לברור בנפה ובכברה.

הגמרא [יד:] מביאה ברייתא האומרת: "אמר רבן גמליאל [רשב"ג לפי גרסת הרי"ף] במה דברים אמורים כשהאוכל מרובה על הפסולת אבל פסולת מרובה על האוכל דברי הכל נוטל את האוכל ומניח את הפסולת". רבן גמליאל אומר שדינם של בית הלל שבורר כדרכו את הפסולת מתוך האוכל הוא רק כשהאוכל מרובה, אבל אם הפסולת מרובה מהאוכל, נוטל גם לבית הלל את האוכל, ומניח את הפסולת. שואלת הגמ', לפי גרסת רש"י [ד"ה מי איכא מאן דשרי]: "פסולת מרובה על האוכל מי איכא מאן דשרי", ולפי גרסת הרי"ף [ז.]: "פשיטא מי איכא מאן דשרי". לפי גרסת רש"י הגמ' מקשה שדינו של רבן גמליאל לא נכון, לפי גרסת הרי"ף הגמ' מקשה שדינו של רבן גמליאל פשוט, ולא היה צריך לאומרו.

רש"י מפרש שהפסולת אינה ראויה לאדם ולבהמה, והיא מוקצת. כשהיא מיעוט בתערובת היא בטלה ברוב ומותר לטלטלה, כשהיא רוב התערובת, האוכל בטל בתוכה, ואסור לטלטל אף את האוכל. הגמ' שואלת אם הפסולת מרובה על האוכל, כיצד ניתן ליטול את האוכל מתוך הפסולת, והרי האוכל בטל בפסולת והכל מוקצה. מתרצת הגמ': "לא צריכא דנפיש [הפסולת] בטרחא וזוטר בשיעורא", מבחינה כמותית האוכל רוב התערובת, אבל ברירת הפסולת קשה יותר מברירת האוכל מפני שהפסולת דקה, לפיכך ממעט בטרחה ובורר את האוכל ומניח את הפסולת.

הר"ן [ז. ד"ה גמ' במה] מביא שני פירושים לפי גרסת הרי"ף:

א. הדיון בגמ' אינו קשור לדין מוקצה אלא לדין ברירה בלבד. רבן גמליאל אומר שאם הפסולת מרובה בורר אוכל מתוך פסולת. שואלת הגמ' שדינו של רבן גמליאל פשוט, עונה הגמ', שרבן גמליאל מחדש שאף במקום שהפסולת מועטת בכמות אם טרחת ברירתה גדולה יותר מטרחת ברירת האוכל, בורר את האוכל ומניח את הפסולת¹. מהרמב"ם משמע כפירוש זה [פ"ג הל' טו-טז].

ב. שאלת הגמ' אינה קשורה לדין מוקצה, אבל התירוץ מבוסס על דין מוקצה. הגמ' שואלת שפשיטא שאם הפסולת מרובה, בורר את האוכל ומניח את הפסולת, ומה החידוש בדבריו של רבן גמליאל. עונה הגמ': "לא צריכא דנפיש [האוכל] בטרחא וזוטר בשיעורא", עונה הגמ' שהפסולת מרובה מהאוכל, אבל טרחת ברירת האוכל גדולה יותר, ההוה אמינא שיברור את הפסולת, מפני שטרחת ברירתה מועטת, עונה הגמ' שהפסולת מוקצת, ולכן בורר את האוכל, למרות הטרחה הרבה.

¹ איני מבין מהו החידוש, שהרי ברור שדין ברירה תלוי בטרחה ולא בכמות.

מחלוקת הראשונים אינה נובעת ממחלוקת בגדרי ברירה אלא ממחלוקת בגדרי מוקצה. לדעת רש"י כשהפסולת היא רוב התערובת, כל התערובת מוקצת, ואסור לטלטל אף את האוכל, כשהפסולת מיעוט התערובת, היא בטלה באוכל, ומותר לטלטל אף את הפסולת. לפי ההסבר השני של הר"ן, כשהפסולת מיעוט, היא בטלה בתערובת, ומותר לטלטלה, כשהפסולת רוב היא מוקצת ואסור לטלטל אותה, ומותר לטלטל את האוכל. לפי ההסבר הראשון של הר"ן אין בסוגיה דין מוקצה, ומותר לטלטל אף את הפסולת.

נפקא מינה בין שלש השיטות כשהאוכל מועט וטרחת ברירתו מרובה. לשיטת רש"י הכל מוקצה. לפי הפירוש השני של הר"ן הפסולת מוקצת, ולכן בורר את האוכל, למרות שטרחתו גדולה. לפי הפירוש הראשון של הר"ן אין דין מוקצה ולכן בורר את הפסולת.

נראה להסביר על פי פירושו של ר' עקיבא איגר [בפירושו על המשנה פ"א מ"ח] שהראשונים נחלקו האם מותר לטלטל מוקצה לצורך אוכל נפש. הרמב"ם [לשיטתו פ"א ה"ז] סובר שמותר לטלטל מוקצה לצורך אוכל נפש, ולכן אף כשהפסולת רוב מותר לטלטלה. רש"י והר"ן בפירושו השני סוברים שאסור לטלטל מוקצה לצורך אוכל נפש. רש"י סובר שיש דין ביטול היתר באיסור, ולכן מיעוט אוכל בטל ברוב פסולת, ואסור לטלטל את הכל, הר"ן סובר שאין דין ביטול מיעוט היתר ברוב איסור, הפסולת מוקצת ואסור לטלטלה, האוכל אינו מוקצה ומותר לטלטלו.

סיכום

בית שמאי סוברים שדין ברירה ביום טוב זהה לדין ברירה בשבת. בשיטת בית הלל נחלקו הראשונים, הרשב"א סובר שיש ברירה ביום טוב, אבל גדריה שונים. הרא"ה סובר שאין ברירה ביום טוב. לדעת הרשב"א חייבים לברור לצורך שימוש מיידי, והבורר בנפה ובכברה לוקה מהתורה. לדעת הרא"ה מותר לברור לכל היום, ורק מדרבנן אסור לברור בנפה ובכברה.

הלכה

מהשו"ע [סי' תקי ס"ב] משמע שהוא פוסק כשיטת הרמב"ם שאין דין מוקצה בברירת הפסולת, ובורר תמיד את המין שטרחת ברירתו מועטת.

הביאור הלכה [ד"ה א] פוסק שאין חיוב לברור לצורך שימוש מיידי. הוא פוסק שאם היה ניתן לברור בערב יום טוב, ראוי לברור בשינוי, וברירת אוכל מתוך פסולת מהוה שינוי.

סיף נפה
רה קנון
מחוי